

JOSEP SARRET I GRAU

PER UNA CONCEPCIÓ ESSENCIALISTA DEL FET CULTURAL

Avui en dia, a Catalunya, en aquest debat nostre de cada dia, de vegades avorrit i de vegades apassionat, que és el debat sobre cultura, llengua i nació, un sector bastant nombrós dels participants ha agafat el vici d'emprar amb voluntat desqualificadora una sèrie de termes (en són molts, però aquí ens centrarem exclusivament en un d'ells: el terme «essencialisme») que, rigorosament parlant, són o haurien de ser purament descriptius i no valoratius.

Personalment no tinc gens clar si aquest vici és una mostra de mala fe, la manifestació d'una actitud més general caracteritzada per una manca de rigor lògic en l'argumentació o, simplement, una exemplificació de la mistificació de les paraules, derivada del desconeixement de les nocions més elementals de la semàntica filosòfica, com és ara la distinció entre denotació i connotació.

Si aquestes perínclites veus sabessin que una cosa és el que *denota* un concepte (significació primària) i una altra de molt distinta allò que *connota* (conjunt de significacions secundàries o sobreafevides a la significació primària), l'índex de pol·lució teòrica de la cultura catalana es veuria considerablement reduït i tots hi sortiríem guanyant.

precisió conceptual

L'ambivalència designativa (denotació/connotació), si bé pot arribar a ser útil en determinats àmbits (per exemple: en el camp de l'art o en el de la política) on l'objectiu és seduir o ensarronar el receptor dels missatges, esdevé en canvi una autèntica nosa, més enutjosa com menys evident, en àmbits com el del debat cultural, on allò que cal és sobretot precisió conceptual.

Naturalment, hi ha mètodes per evitar aquesta mena de noses, i si bé el més senzill és definir exactament les paraules que designen els conceptes a debat, el més concloent és remetre's al seu significat etimològic originari, el que equival a fer-ne una espècie de *genealogia ab inferiori* a l'inrevés: no tant buscar en allò més baix l'origen d'allò aparentment més noble per demostrar que li manca noblesa, com feia Nietzsche, sinó remuntar-nos a l'origen d'un concepte per comprovar que, sovint, el que connota (les significacions que se li han anat enganxant amb el pas del temps) acaba dissortadament prevalent sobre allò que denota (la seva significació bàsica).

Abandonant per un moment el nivell general d'abstracció en què ens movem fins ara, posaré un exemple que em desbrossarà el camí i m'ajudarà a convèncer el lector que l'objectiu d'aquest article —defensar una concepció essencialista del fet cultural— no és una pura bajanada.

De ben segur, molts dels lectors d'aquest article, si, després de definir-los una paraula com «comunisme», per exemple, a partir de les significacions que connota habitualment, els etzibava la pregunta: «Vostè es considera comunista?», contestarien amb un no sense matisos. Però segurament també molts dels que contestarien que no, enfrontats amb la denotació originària del terme i amb el projecte social que se'n desprèn (una societat que els oferís satisfer les seves necessitats i que només els demanés en funció de les seves possibilitats), canviarien la seva resposta per un sí rotund, si bé, tot s'ha de dir, cal pensar que la majoria titllaria aital projecte d'impossible, utòpic o ingenu.

La concepció que anomeno essencialista no té res d'original. De fet, com veurem més endavant, bona part del pensament occidental ha estat bàsicament es-

sencialista. No pretenc, doncs, presentar aquesta concepció com una novetat. Només em proposo aplicar-la al camp del debat cultural i situar-la en igualtat de condicions amb altres concepcions concorrents, perquè, a diferència del que passa amb les altres, la concepció essencialista no funciona habitualment com una etiqueta descriptiva, sinó com una valoració axiològica despectiva, i, quan hom l'esgrimeix, ho fa com si fos una mena d'arma llencívola, una gramalla infamant amb què se'ens obliga a vestir els qui creiem que la cultura no és un adornament superflu, sinó quelcom de ben essencial per a la configuració de la identitat d'un poble.

«cultura», «essència»

De definicions dels termes «cultura» i «essència», n'hi ha moltes i per això no és fàcil deduir automàticament què cal entendre per «una concepció essencialista del fet cultural». Convé, doncs, fer algunes precisions terminològiques.

Si ens limitéssim a partir de les definicions, correctes però limitades, que ens dona el diccionari de les paraules *cultura* («conjunt de les formes de vida materials i espirituals d'un poble, d'una societat o de tota la humanitat») i *essència* («allò que hi ha en una cosa de permanent i invariable»), la teoria que resultaria de la conjuminació d'ambdós conceptes vindria a definir la cultura com una mera barreja de formes buides i sense ànima, considerades eternes i immutables, d'origen inexplicat i inexplicable, i, per tant, seria una teoria que difícilment podria donar compte de la *creació* cultural, de la *dinàmica* transformadora de les cultures, de l'*intercanvi* cultural, etc., per no dir que posaria en qüestió el fet mateix de l'existència d'una diversitat de cultures.

Entès així, i aplicat al cas de la cultura catalana, l'essentialisme seria, de fet, una mena de cobertura ideològica de la visió adialèctica, reaccionària i eixorca de la cultura que semblen tenir efectivament alguns dels nostres compatriotes (és una manera de parlar), i hauríem de donar la raó a aquells que ens acusen de provincians ignarament envanits de la nostra especificitat o, dit més planerament, de mirar-nos massa el melic.

Però si, anant una mica més enllà d'aquestes definicions banals, tractem de definir d'una manera més radical, més propera al seu *èthymos* o significació originària, les paraules «cultura» i «essència», potser estarem en disposició d'aportar una definició de la cultura com a essència que no sols no sigui eixorca, sinó que tingui alguna virtualitat hermenèutica, que, al capdavant, és el màxim que podem exigir a una teoria.

És clar que, per fer-ho, haurem de sol·licitar la col·laboració d'una disciplina d'un temps ençà bastant bescantada i també un pèl allunyada de l'àmbit en què normalment se situa el debat sobre la cultura. Em refereixo a la metafísica filosòfica, algunes de les anà-

lisis conceptuals de la qual crec que és legítim d'extrapol·lar al nostre camp. Si el narrador o el poeta, per tal d'augmentar la seva capacitat expressiva, recorren a la metàfora i a d'altres *figures de dicció*, l'assagista (i el que aquí proposo és això: un assaig de definició, per modest que sigui, d'una teoria de la cultura), per tal d'augmentar la seva capacitat explicativa, també té dret a recórrer al que podríem anomenar *figures d'interpretació*, una de les quals —l'extrapolació de conceptes d'una disciplina a d'altres— ha resultat tradicionalment molt profícua.

per entendre'ns anem a cercar la filosofia

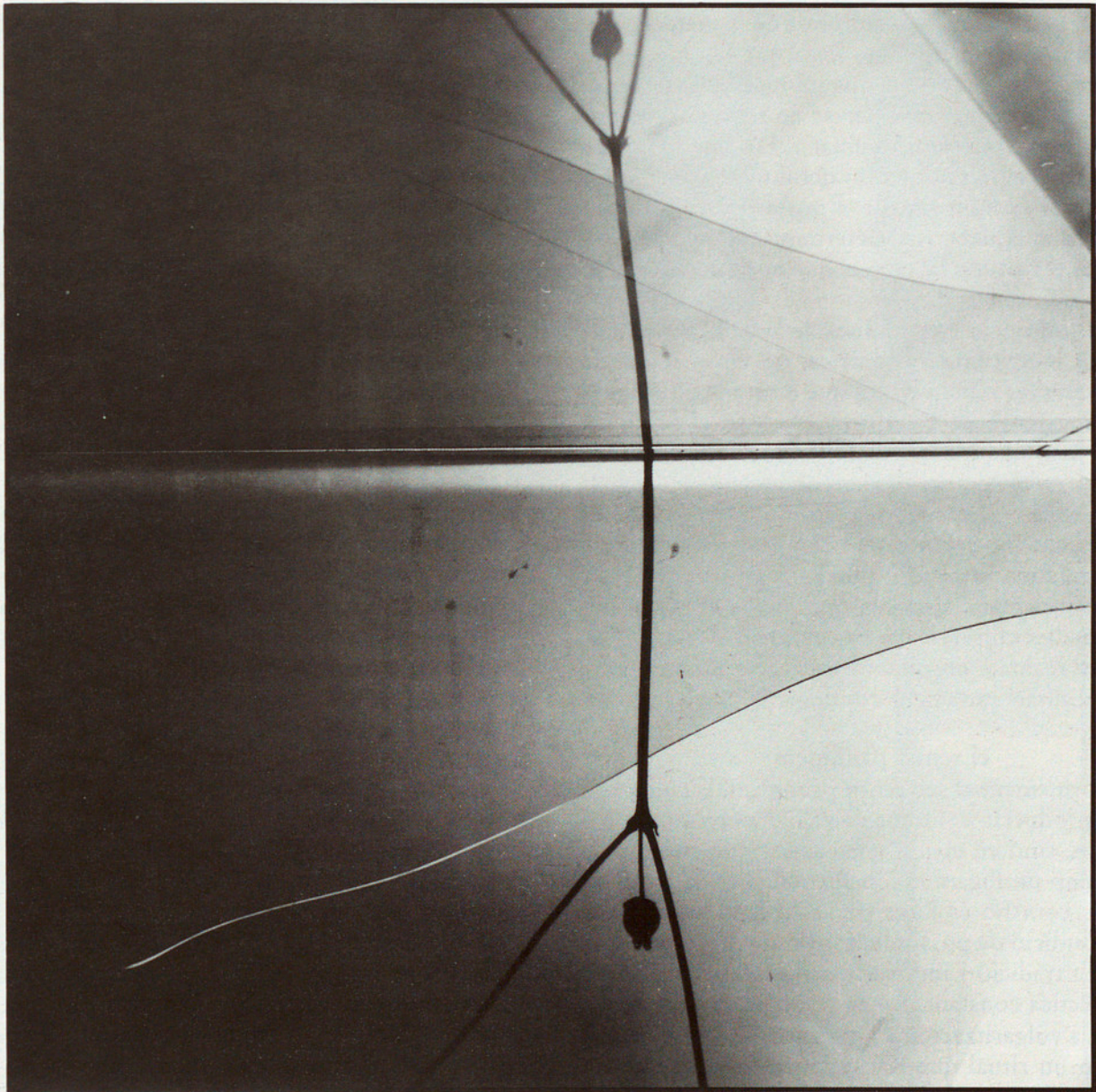
El terme «essència» és un dels que més sovinteja en el vocabulari filosòfic. Prové de l'infinitiu llatí *esse*, que significa *ésser*, i designa allò que resta idèntic per oposició a allò canviant. En aquest sentit, afirmar que les cultures són realitats essencials sembla incompatible amb el fet evident que són realitats dinàmiques i canviant, històricament determinades. Però és que resulta que la cosa no s'acaba aquí. La teoria de l'essència no sols és una de les més matineres de la història del pensament occidental, sinó també una de les més duradores. Sorgeix amb els elèates (Parmènides), es desenvolupa amb Sòcrates, arriba a la seva perfecció amb Plató i ja no abandona el pensament occidental en tota la seva trajectòria, fins al punt que s'ha arribat a dir que la història de la filosofia només era un conjunt de notes a peu de pàgina dels *Diàlegs* platonics, que han impregnat fins i tot aquelles doctrines que semblen oposar-s'hi més frontalment, com el materialisme i l'existencialisme.

A més a més, i això és fonamental per a l'anàlisi metafísica, l'essència no és només el que hi ha en una cosa de permanent i invariable, sinó també allò que constitueix la seva naturalesa pròpia, el seu fons, allò per què una cosa és el que és, i sobretot el pol d'un parell dialèctic a l'altre extrem del qual hi trobem l'existència.

Semblantment, des de la perspectiva d'aquesta mena d'anàlisi, també la cultura és concebuda com el pol d'un altre parell dialèctic, el parell natura/cultura, un pol (*techné*) que, per la seva creativitat conscient, s'oposa a la creativitat cega i espontània de la natura (*physis*).

Que natura/cultura, essència/existència són parells dialèctics vol dir que cada un dels pols que els componen no es pot entendre totalment sense la referència a l'altre, que les relacions entre l'un i l'altre són relacions d'interdependència mútua, d'interconnexió, senyor i serf que es necessiten l'un a l'altre com l'amo i l'esclau en el diàleg de les consciències de la *Fenomenologia*.

I la referència a Hegel no és arbitrària perquè fou precisament aquest essencialista alemany qui ens ensenyà que l'anàlisi radical d'una oposició no es resol mai a base d'anar saltironejant d'un pol (tesi) a

1979

l'altre (antítesi), sinó que cal trobar-hi una superació dialèctica (síntesi).

Paradoxes de la identitat: enfrontats a l'existència de cultures diverses ens hem de remuntar a la seva essència (condicions de possibilitat) per entendre'n l'especificitat. I viceversa: l'essència d'una cultura no és una realitat immutable i ahistòrica, d'una puresa immaculada, sinó un resultat de la seva existència, un producte històricament determinat. El que diuen els existencialistes de l'essència de l'home, ho diem nosaltres de l'essència de les cultures: de la mateixa manera que l'existencialisme no nega que l'home tingui una essència —només diu que ell mateix se la construeix—, la cultura, sense deixar de ser una essència, també és una construcció humana. L'home fa la cultura i la cultura fa l'home. En definitiva, el problema de la cultura és molt similar al problema de la llibertat; recordeu el debat del determinisme: allò important no és el que ens fa, sinó el que nosaltres fem amb allò que ens fa.

Per la concepció essencialista de la cultura, les cultures són efectivament essències, no en el sentit de realitats eternes i immutables que hom pot situar més enllà o més ençà de la història, sinó en el sentit de realitats amb una identitat, amb un cert grau de permanència en el temps, capaces de relacionar-se amb altres realitats equivalents però no intercanviables amb elles, que no rebutgen un cert grau de mestissatge però que tenen un estil i un fons propi que prové de la personalitat del poble que les ha construïdes. Resumint: les cultures són essències en el sentit que, sense ser realitats absolutament necessàries, tampoc no són realitats purament contingents.

el sentit primigeni

Conformement al seu sentit primigeni, la cultura és *conreu*, producció contínua de valors, però no creació en el buit, sinó en el si d'una cadena que ens lliga al passat, amb un lligam tan ineluctable però també tan necessari com ho és l'aire per al colom de la falla: límit i condició de possibilitat del seu vol. És per això que entre tradició i innovació cultural hi ha d'haver una dialèctica constant. *Ser culte* no és, com creu determinada vulgarització de l'humanisme, *retre culte* al passat en un ritual que pot esdevenir —i que de fet esdevé sempre— asfixiant i esterilitzador, sinó establir un diàleg amb la pròpia tradició que és alhora el límit configurador i la condició de possibilitat d'una cultura. És a dir, límit a superar dialècticament tot conservant-ne allò essencial: la seva dinàmica configuradora, l'arrel de la seva identitat.

La cultura concebuda així és més semblant a una força motriu, activa, creadora de sentit que a un simple munt informe de coneixements. Per entendre'ns: s'assembla més a allò en què pensava Herriot —si bé ell es referia a la cultura individual— quan deia: «la

cultura és allò que ens queda quan ho hem oblidat tot i allò que ens falta quan ja ho hem après tot».

Si se'ns permet la frivolitat, quan diem que les cultures són essències volem dir que són el que Cortázar en diria *agujeritos pegajosos*, una mena de «forats negres» summament voraçs que s'obren per engolir i es tanquen per assimilar. Literalment: organismes elementals amb un cos material i una ànima que és la forma en què cada cultura articula i organitza les «ingestes» engolides, una forma que no és una entitat purament metafísica perquè té una manifestació sensible en la llengua i perquè s'expressa en allò que la filosofia anomena una *Weltanschauung*, la visió del món pròpia de cada llengua.

I és per això que les cultures són diverses. Des que l'home surt del fons indiferenciat de la natura, des que comença a *parlar*, neix la cultura. Mentre que el fet cultural és universal i es confon amb les lleis biològiques de l'espècie, el fet cultural és, com diu Lévi-Strauss, particular i normatiu. *Particular*, perquè es verifica en cada grup humà d'una manera específica, amb un estil propi. (De fet, nosaltres creiem que en lloc de «grups humans» caldria parlar de «grups lingüístics», però això seria tema per a un altre article encara més «metafísic» que aquest.) *Normatiu*, perquè no és arbitrari sinó que segueix unes normes, normes que, a diferència de les lleis naturals, són inventades en un procés creatiu, el model més aproximat del qual és el joc d'un infant. Perquè la cultura, i això no és una metàfora, és com una mena de joc. I l'home, un animal que juga.

Tradicionalment, el terme «cultura» no s'ha aplicat a totes les societats. De la mateixa manera que avui es parla de «pobles sense història», antigament es parlava de «pobles sense cultura». Però, gràcies a l'antropologia, avui usem el terme d'una manera més generosa i alhora més rigorosa, aplicant-lo a totes les societats humanes, fins i tot a les que tenen maneres de viure molt arcaïques i primitives.

I de fet, potser té sentit parlar de societats desenvolupades i societats subdesenvolupades, però és absurd parlar de cultures superiors i cultures inferiors. Tan absurd com dir que en Pere té més «personalitat» que en Berenguera, perquè, de personalitat, en té tothom: la seva, més o menys definida, més o menys introvertida o manifesta, però igual que tothom.

La cultura, tal com l'entén la concepció essencialista, no és un guarniment ni tan sols és exclusivament el *resultat* del procés de millora i perfeccionament constant d'un poble (les seves obres literàries, artístiques, filosòfiques, els seus sistemes ètics o polítics, els seus hàbits afectius, les seves hipòtesis religioses o científiques), sinó la *força* que dirigeix i estimula aquest procés, l'ànima, l'esperit, l'estil d'un poble. La seva Essència.

JOSEP SARRET I GRAU
Llicenciat en Filosofia i Lletres
Ex-director de «El Viejo Topo» i «El Món»

1981